

Türk Sosyolojisinde Yapı Araştırmaları

Yard. Doç. Dr. Suna BAŞAK*

Özet: Türk sosyolojisinde yapı olgusuyla ilgili araştırmalarda benimsenen kuramsal yaklaşımların neler olduğu, şayet bir kuramsal yaklaşım benimsenmiyor ise bu araştırmaların nereye oturtulabileceği, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinden hangisinin/hangilerinin kullanıldığı, sosyologlarımızın yapı olgusuyla ilgili kuramsal yaklaşımlarda yer alan ikilemlere (tartışma konularına) verdikleri cevapların neler olduğu ve olgunun incelenişinde toplumsal yapı, sosyal yapı, sosyo-kültürel yapı ve sosyal bünye kavramlarından hangisinin veya hangilerinin hangi sebeplerle tercih edildiği bu makalede cevabı aranan sorulardır. Türk sosyoloji literatüründe yapı araştırmalarının gelişimini ele alması sebebiyle sosyoloji tarihi alanına, bu araştırmalarda kullanılan yöntemleri tesbiti sebebiyle de metodolojik inceleme alanına girebilecek olan bu araştırma literatür taramasına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Yapı, Toplumsal Yapı, Sosyo-Kültürel Yapı, Kültürel Yapı, Sosyal Bünye, Temel Araştırmalar, Uygulamalı Araştırmalar, Marxizm, Yapısal Fonksiyonalizm

Giriş

Bu makalede Türk sosyolojisinde yapı olgusuyla ilgili araştırmalar ana hatlarıyla ele alınacaktır. Konunun ana hatlarıyla ele alınmasının sebebi incelediğimiz yapı olgusunun (tabakalaşma, kurumlar, sınıf, organizasyon, roller v.b gibi) bir çok alt konuyu bünyesinde taşıyor olmasıdır. Ayrıca sosyoloji literatüründe yapıyla ilgili araştırmaların tümünün ele alınması bir makalenin hacmini aşacağı için yapıyla ilgili araştırmalara iki odak noktasından hareketle bakılmıştır. Bu konudaki ilk ve en önemli odak noktamız ve cevabını aradığımız soru Türk sosyoloji literatüründe temel araştırmalar ve uygulamalı araştırmalar ayrımında, yapı çalışmalarında (nicel ve nitel araştırma bağlamında) yoğunlaşmanın nerede olduğu ve bu iki tip araştırmada sosyologlarımızın bakış açılarını belirleyen ku-

* Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi / ANKARA
e-posta: subasak@gazi.edu.tr

ramsal yaklaşımların ne olduğudur. Yapı araştırmalarında başat kuramsal yaklaşımlar Marxist ve yapısal fonksiyonalist yaklaşımlardır. Ancak herhangi bir kuramsal yaklaşımdan hareket etmeksizin¹, sosyo-kültürel yapının sadece davranışsal ve maddi boyutunun bilgisine nicel araştırma teknikleriyle ulaşmaya çalışan araştırmalar da diğer bir grubu oluşturur.

Cevabını aradığımız diğer bir soru ilk odak noktası ile bağlantılı olup yapı araştırmalarında sosyologların kuramsal yaklaşımlarda yer alan ikilemlere (tartışma konularına) verdikleri cevaplardır. Ayrıca yapı olgusunun incelenmesinde sosyo-kültürel yapı, toplumsal yapı, sosyal yapı, sosyal bünye kavramlarından hangisinin veya hangilerinin hangi sebeplerle tercih edildiği ve bu tercihlerde ideolojik kaygıların olup olmadığı cevabı aranacak diğer bir sorudur. Diğer bir deyişle “olgunun kavramsallaştırılmasında farklı veya benzer olguları veya boyutları ifade eden kavramlar üretilmiş midir?” sorusunun da cevabı aranacaktır. Bazı sosyologlarımızın yaptıkları araştırmalar ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Bunun sebebi söz konusu araştırmaların yapıyla ilgili ilk çalışmalar niteliği taşıyor olmasıdır. Ayrıca zaman olarak konuyu ilk ele alşın yanı sıra daha sonraki bir zamana rastlıyor olsa bile yapı olgusunun farklı bir boyutuna veya yapı olgusuna farklı bir bakış açısı ile yaklaşma da, bir sosyolog ve araştırmasına ayrı bir başlık açmayı gerektirmiştir.

Yer yer metodolojik bir inceleme niteliği taşıyan bu araştırma, aynı zamanda bir sosyoloji tarihi çalışması olarak da nitelendirilebilir. Bu araştırma sosyoloji tarihi alanına, yapıya ilişkin araştırmaların ilk başlatıcılarını ele alarak girmekte ve sosyolojimizde yapı araştırmalarının, hem düşünsel temellerini hem de temel araştırmalar bakımından bir gelişimini sunmayı amaçlamaktadır. Araştırma, yöneldiği konuyla ilgili olarak ortaya konmuş olan kaynaklar üzerine yapılan bir literatür taramasına dayanmaktadır.

2. Türkiye’de Yapı Araştırmalarına Genel Bir Bakış

Türk sosyolojisinde özel olarak yapı araştırmalarına bakmadan önce Türkiye’deki sosyoloji araştırmalarına genel bir bakış, bize yapı araştırmalarına ilişkin genel bir çerçeve sunacaktır.

B. Akşit Türkiye’de sosyoloji araştırmalarını ele alırken üç temel kavram kullanır (Akşit 1986:195-196): Bölmelenmişlik, farklılaşma ve çeşitlenme. Türk sosyolojisinde bölmelenmişliğin (compartmentalization), yaklaşımlar, kuşaklar, bölümler ve bazen aynı bölümdeki kişiler arasında olduğunu belirterek; bölmelenmişliği aşılması gereken bir oluşum olarak be-

lirtir. B. Akşit'in Feyerabend'den hareketle kullandığı çeşitlenme (proliferation) bir araştırma alanında birden fazla kuram ve yöntemin var olması, etkileşmesi, tartışılması, alternatif ve karşı hipotezlerin üretilebilir olmasıyla ilgilidir. Farklılaşma ise sosyolojinin alt alanlara ayrılmasıdır. B. Akşit Türk sosyoloji araştırmalarını onbeş alt alana ayırarak, seksen civarında sosyolog için bir yayın listesi oluşturur. Onbeş alt alanın herbirinde azımsanmayacak sayıda araştırma bulunduğunu belirtir. Akşit (1986:205) 'e göre Dünya Sosyoloji Derneği'nin sosyolojiyi kırkdan fazla alt alana en az bir o kadar da komiteye ayırarak kongre yaptığı düşünülecek olursa, Türk sosyolojisindeki bu on beş alt alan küçümsenemeyecek bir farklılaşma göstergesidir.

Dünya sosyolojisinin kırkdan fazla alt alana ayrılması dondurulmuş bir ayırım değildir. Bugün bu alt alanların sayısının giderek arttığını söyleyebiliriz. Çünkü, sosyo-kültürel realitenin incelenmesi sonucu yeni oluşumlar keşfedilmekte ve yeni problem alanları ortaya çıkmaktadır. Türk sosyolojisinde özel olarak yapı olgusu araştırmalarındaki farklılaşmaya baktığında konu ile ilgili uzmanlık alanlarının bir birinden pek fazla kopuk olmadığı görülmektedir. Akşit (1986:205)'e göre Türk sosyologlarının çoğunun bir çok alanda araştırma yapıp yayınlamaları uzmanlaşmanın² ileri gitmesinin bir göstergesidir ve bu durumun olumlu yönü alanlar arası işbirliğine, ilişkilere ve bütünlüğe imkan hazırlamasıdır.

B. Akşit'in çeşitleme ve farklılaşma kavramlarını yapı çalışmaları için kullandığımızda bu çalışmalara ilişkin daha ayrıntılı bilgiye ulaşabilmemiz mümkündür. Çeşitleme bir araştırma alanında birden fazla kuram ve yöntemin var olması, etkileşmesi, tartışılması alternatif ve karşı hipotezlerin üretilebilir olmasıyla ilgilidir. Yapı araştırmalarında Türk sosyolojisinde hakim olan kuramsal yaklaşım pozitivistik paradigma kapsamı içinde yer alan Marxist ve yapısal fonksiyonalist yaklaşımdır.

Türk sosyolojisinde pozitivistik paradigmanın egemenliğine rağmen kendisine yavaş ancak oldukça sağlam bir yer açmaya çalışan hümanistik paradigmaya giderek artan bir ilginin duyulduğu (Dikeçlilil 2002) göz önünde bulunduracak olunursa yapı olgusunun araştırılmasında nitel araştırma yöntemini kullanarak yapılacak araştırmaların sayısının artacağını söyleyebiliriz. Toplumsal yapı araştırmalarında genel olarak hakim kuramsal yaklaşımları belirledikten sonra şimdi de bu araştırmaların Türkiye'nin içinden geçtiği süreçlerle nasıl çeşitlendiğine bakalım.

Toplumsal yapı/yaşam ile sosyoloji kuramları arasında karşılıklı ve birbirine bağlı bir ilişki var olduğundan toplumsal yapıda meydana gelen oluşumlar yeni kuramların doğmasına ve gelişmesine imkan hazırlarken, bu kuramlar da toplumsal yapının açıklanmasına ve yeniden yapılanmasına katkıda bulunurlar (Kızılcıçelik 2000, 1). Toplumsal yapı/yaşam ve kuram ilişkisi için yapılan açıklamalar toplumsal yapı/yaşam ve sosyolojideki yapı araştırmaları için de yapılabilir. Sosyolojik araştırmaların (temel ya da uygulamalı) ilgi odağı ve gelişimi özde toplumsal yapı/yaşam eksenlidir. Türkiye'deki yapı araştırmalarını Türkiye'nin şartlarından soyutlayabilmek mümkün değildir. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili siyasal hayata geçiş, ekonomik ve sanayideki gelişmeler sosyal araştırmaların konusu üzerinde de etkili olmuştur. Sosyal bilimcilerin içinde yaşadıkları dönemin özelliklerinin, onların araştırmalarını ve en önemlisi araştırma konularını etkilememesi düşünülemez. Yapı araştırmalarında da Türkiye'nin içinden geçtiği süreçler yapı araştırmalarının konusunu belirlemiştir. Ayrıca bu süreçlerle birlikte yapı konusundaki çalışmalarda farklılaşmalar yani uzmanlık alanları ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede Türk sosyolojisinin bazı önde gelen isimlerinin (H.Z. Ülken, M. Turhan, C. Tanyol), Z. Gökalp'in etkisiyle 1930'lardan 1950'lerin sonuna kadar kültür, felsefe ve din araştırmaları üzerinde yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Ancak 1950'ler ve 1960'larda Türkiye'nin içine girdiği hızlı değişim ve yapısal dönüşümler, sosyo-kültürel yapıyla ilgili çalışmaların başlamasına ve çeşitlenmesine sebep olmuştur (Akşit 1986:195). Kültür-medeniyet ikilemi esas olmak üzere, kuramsal yaklaşımlarda yer alan ikilemler çerçevesinden hareket eden Türk sosyologları yapısal işlevselci ve Marxist yaklaşımlardan hareketle modernleşme kuramlarını veya az gelişmişlik ve gelişme kuramlarını kullanarak ya da bu ikisinin sentezi çerçevesinde değişimi açıklamaya çalışırken, sosyo-kültürel yapıya ilişkin de önemli bilgiler sunmuşlardır. Bu konuda çalışma yapan sosyologlarımız arasında M. B. Kıray, B. Boran, N. Berkes, İ. Yasa, Ş. Mardin, B. Akşit, Ö. Ozankaya, E. Kongar, K. Boratav ilk akla gelenlerdir.

Sosyo-kültürel yapıya ilişkin bilgi veren alanlardan birisi de tabakalaşma konusunda yapılan çalışmalardır. Tabakalaşma, yapının anlaşılmasında büyük önem taşır. Ayrıca nüfusa ilişkin demografik bilgilerle somutlaştırılabilecek olan bir tabakalaşma profili dört hiyerarşik (politik, siyasi, iktisadi, saygınlık) diziliş bağlamındaki sosyal etkileşimlerin netleşmesini de sağlayabilir ve sosyo-kültürel yapının açıklanabilmesi için gerekli olan bazı temel bilgiler tabakalaşma çalışmalarından kazanılır (Başak Avcılar

1994: 2-3). Bu konudaki çalışmalardan bir kısmı Osmanlı tabakalaşma sisteminden Cumhuriyet dönemi tabakalaşma sistemine geçişle ilgilidir.

Tabakalaşmaya ilişkin bir başka grup araştırma eski ve yeni orta sınıf üzerinedir. Tabakalaşma sistemi içinde yer alan sınıfların siyasal yapı ve ideolojilerle etkileşimi üzerine yapılan araştırmalar da Türk sosyolojisinde önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca gelir, tüketim, konut ve diğer tabakalaşma göstergeleri meslekler ve tabakalaşma, gelir ve tabakalaşma ve işçiler üzerine yapılan çalışmalar önemli yer tutar. Türk toplumunun sosyo-kültürel yapısına ilişkin çalışmalarda Doğu ve Güney Doğu Anadolu ile etnik gruplar üzerine yapılan yapı çalışmalarının özel bir önem arzettiğini ve Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin çalışmalarda bu bölgelerin ayrıca ele alındığını görmekteyiz. Kasaba ve kent araştırmaları, nüfus, çeşitli toplumsal kurumların incelenmesi yapı araştırmalarına örnektir. Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin kurumsal analiz düzleminde hareketle çalışma yapan sosyologlar E. Kongar, O. Türdoğan, B. Gökçe ve N. Serter'dir. Sosyolojiye giriş kitaplarının tamamında yapı olgusu makro ve kurumsal düzlemde inceleme konusu yapılmıştır. Türk sosyoloji literatüründe yapıyla ilgili çalışmalara dayanak noktası oluşturulan, en çok atıf yapılan ve bu konuda ilk çalışma yapmış olmaları sebebiyle de önemli iki isim B. Boran ve M. B. Kıray'dır.

B.Boran ve M.B. Kıray'ın yapı çalışmaları yaklaşımlarını oluşturan ideolojik arka plan, tartışılrsa da, (bu aynı zamanda yaklaşımlarını oluşturan bakış açısı olmuştur) metodolojik değeri olan araştırmalardır. Her iki sosyoloğun çalışmasında makro boyutta yer alan kurumsal fonksiyonlar önem taşımaktadır. Bu sebeple Boran ve Kıray terimleri bu makalede sosyal, toplumsal ve sosyo-kültürel yapı kavramları arasında çizeceğimiz ayrımlar esasında kullanmamışlardır. Çoğunlukla sosyal yapı zaman zaman da toplumsal yapı terimini birbirinin yerine kullanmışlar ancak çalışmalarında bizim kabul ettiğimiz anlamıyla toplumsal yapı analizi yapmışlardır. Yapısal çözümlmeleri özellikle fonksiyonalist ve Marxist kuramsal yaklaşımlar içinde ve makro boyutlu bir düzlemedir.

B. Boran, N. Berkes ve arkadaşlarının DTCF'den tasfiyesiyle 1960'lı yıllarda sosyolojide iki ana eğilim oluşmaya başlamıştır. Bu oluşum yapıya ilişkin çalışmaları da etkilemiştir.

“...Dönemin egemen ideolojisi sosyalizmi benimseyen ve bu anlayışa göre Türk toplum tarihinin verilerinden yararlanarak, fakat bunları farklı biçimlerde yorumlayarak temel hazırlamak

isteyen toplum tarihi ağırlıklı çalışmalar ya da yine tarihsel verileri yorumlama yönü ağır basan, ancak sosyalizme ters yönde bulunan totaliter milliyetçi anlayışlara temel hazırlamak isteyen, yani ideal-romantik bir düzen arayışına ve bu çalışmaların oluşturduğu zengin bir fikir ortamı ve araştırma faaliyeti” (Kaçmazoğlu 1996: 49).

Araştırmalarının ideolojik arka planları her ne olursa olsun tarihsel verilerden hareketle toplumsal yapı analizine yönelen bu çalışmaların önemli bir bölümü makro boyutlu olmuştur. Bunlar temel araştırmalara örnek teşkil etmekle birlikte Ö. Bozkurt’un dışındaki çalışmalarda da yapıya ilişkin kavramsal tartışmalara girilmemiştir. En genel anlamıyla 1960’lı yıllarda Kaçmazoğlu’nun yukarıda bahsettiği bu iki ana eğilimden ilki Marxist yaklaşımı ikincisi ise yapısal-fonksiyonalist yaklaşımı benimsemiştir. Yapı konusuna ilişkin çalışmalarında ilk eğilimi benimseyenler düzenin değiştirilmesi, ikinci eğilimi benimseyenler düzenin muhafazasını benimser bir tutum sergilemişlerdir.

Yapıya ilişkin çalışmalarda Marxist ve yapısal fonksiyonalist yaklaşım olarak belirlediğimiz iki ana eğilimin dışında, Amerikan sosyolojisinin etkisiyle herhangi bir kuramsal yaklaşımdan hareket etmeksizin, sosyo-kültürel yapının sadece davranışsal ve maddi boyutunun bilgisine ulaşmaya çalışılan, dar kapsamlı, nicel verilere yönelik araştırmaların yapıldığını da tespit etmekteyiz. Bu araştırmada problem çözmeye yönelik bir amaç yoktur. Bu çalışmalara yöneltilen tüm eleştirilere³ rağmen yine de bu çalışmaların sosyo-kültürel yapıya ilişkin belli bir zaman ve mekandaki görüntülerin bir tasvirini yapmaları veya bunları tasvir etmeseler bile tanıtım olmalarının, sosyoloji literatürü açısından katkı olduğunu söyleyebiliriz.

Kuramsal yaklaşımlar ayrımının yanı sıra nicel-nitel, temel-uygulamalı araştırmalar ayrımında yapı araştırmalarına bakmak mümkündür. Bilindiği gibi temel ve uygulamalı araştırmalar arasında bazı farklılıklar vardır. Uygulamalı araştırmada da problem çözmek önemlidir. Ancak bu problem sosyolojik verilere ihtiyacı olan kurumun tespit ettiği olgusal dünyada var olan ve toplumda tıkanmalara sebebiyet veren bir problemdir. Bilim adamının zihninde var olan bir problem değildir. Burada araştırmanın konusu sosyolog tarafından değil, sosyolojik verilere ihtiyacı olan kurum tarafından tespit edilir.

“Temel ve uygulamalı araştırma arasındaki en belli başlı fark araştırmaya başlatılması veyahut araştırmanın konusu-

nun ne olacağına kararlaştırılmasıdır. Uygulamalı araştırmalarda diğer insanlar için ihtiyaç duyulan araştırmalar yapılırken, temel araştırmalarda, sosyologlar kendi sosyolojik bilgilerini artırmak için araştırmayı planlarlar. Temel araştırmanın “teorik olarak” geçerli olması gerektiği sık sık söylenir... Temel araştırma belli teorilerin doğru veya yanlış olup olmadığını araştırır ve yeni teoriler geliştirmeyi hedef edinir” (Cole 1999, 87).

Temel araştırmalarda bilim adamları konuya “bilmek için bilmek” amacıyla yaklaşırken, uygulamalı (ihtiyaç) araştırmalarda “fayda için bilmek” amacıyla yaklaşırlar (Arslantürk 2001, 20). Ancak her iki araştırmanın birleştikleri husus, sosyo-kültürel gerçekliğin bilgisine ulaşmaktır ve aslında bu araştırmalar birbirlerini beslerler. Şayet uygulamalı araştırmaların temelinde kuramlar bulunursa, incelenen birimin bütünle bağlantısı sağlanabilir. Temel araştırmalarda nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin her ikisi de kullanılabilir.

Bizim bu çalışmamız temel araştırmalar üzerinedir. Temel araştırmalar nicel ve nitel yöntemi kullanmaları bakımından ele alınacaklardır. Sosyologlarımızın yaptıkları yapı araştırmalarına genel olarak bakacak olursak, onların araştırmaları yukarıda alıntıda belirtilen ve temel araştırmalar için geçerli olan ölçülere uymaktadır. Bu konuda en önemli isimler B. Boran, M.B. Kıray, Ö. Bozkurt ve N. Nirun’dur. Bu çalışmaların bir kısmında sosyo-kültürel yapıyı analiz için kullanılan kuramlar sorgulanmaktadır. Özellikle Ö. Bozkurt çalışmasında Marxizmin bir versiyonu olarak kabul edilebilecek Georges Gurvitch’in toplumsal yapı anlayışını incelemiş ve ayrıntılı bir çözümlemeden geçirerek Gurvitch’in yapı anlayışının eleştirisini yapmıştır. Ayrıca Gurvitch’in açıklamalarından esinlenerek yeni açıklamalar getirmiştir. N. Nirun’un araştırmasında ise sosyal yapı ve elemanları ile sosyal bünye ve faktörleri kavramları ayrıştırılıp yapısal-fonksiyonalist teoriden hareketle problem somutlaştırılmaktadır. B. Dikeçligil’in araştırması ise çatışmacı ve yapısal fonksiyonalist teorilerin yapıya ilişkin açıklamalarını sorgulayan, bütüncü yaklaşım açısından bir yapı analizi modeli kurma çabası içeren bir araştırmadır. Bu çalışmalar temel, nitel araştırmalar kapsamı içinde yer alırlar.

Bilindiği gibi uygulamalı araştırmalarda temel özellik, konunun bir kurum tarafından seçilmesi ve amacın problem çözmeye (ihtiyaç gidermek) olmasıdır. Temel araştırmalar uygulamalı araştırmalar ayrımında uygulamalı araştırmalara öncülük eden Başbakanlık Devlet Planlama Teşki-

tı'nın SPT tarafından yürütülen bölgesel ve il ölçekli yapı çalışmaları sosyolojimizde önemli bir boşluğu dolduracak niteliktedir. Özellikle 1990'lı yıllarda uygulamalı alan araştırmalarının devlet tarafından desteklendiğini görmekteyiz. Kurumlar kendi hizmetlerini daha iyi sunabilmek amacıyla araştırma birimleri oluşturmuşlardır. Bazı bakanlıkların APK (Araştırma Planlama Koordinasyon) birimleriyle DPT, TRT, AAK ve GAP'ın yaptırmış olduğu araştırmalar uygulamalı araştırmalar kapsamında olup bu araştırmalardan Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin bilgilere ulaşmak mümkündür.

Sosyo-kültürel yapıya ilişkin temel araştırmaların önemli bir bölümünde nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu araştırmalar sosyologların kendileri tarafından yapılmış olup, herhangi bir sosyal birime ilişkin bir problemi çözmeye yönelik değildir. "Biz olgusal dünyadan hareketle kavramsal dünyamızı oluştururuz ve bir araştırmada eylemsel süreç ile zihinsel süreç iç içedir" (Yıldırım 1997:31). Türk sosyolojisinde yapıya ilişkin araştırmalarda sosyologlar, nicel ve nitel araştırma yöntemlerini birlikte kullanmakla beraber, nicel araştırma yöntemlerinin kullanımında yoğunlaşma vardır. Nitel araştırma yönteminden hareketle kuram kurmaya ya da eleştirmeye yönelik çalışmaların sayısı sınırlıdır.

Yapı olgusunun analizine ilişkin nitel araştırmalara örnek olarak ele aldığımız N. Nirun, Ö. Bozkurt ve B. Dikeçliğil'in çalışması tarihsel karşılaştırma yönteminden hareketle yapılan literatür taramasıdır. N. Nirun yapısal-fonksiyonalist, Ö. Bozkurt ise çatışmacı yaklaşımın yapıya ilişkin görüşlerini ele alırlar. B. Boran ve M. Belik Kıray ise tarihsel karşılaştırma yöntemlerinin yanı sıra nicel araştırma yöntemlerini de kullanarak daha küçük inceleme birimlerine yönelmişlerdir. Benimsedikleri kuramı realitede sınyarak doğrulama (pozitivistik bilim anlayışı) amacı onları hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerini birlikte kullanmaya sevk etmiştir. N. Nirun ve Ö. Bozkurt'un çalışmaları ise yapı olgusuna yönelik fikirlere ilişkindir ve nitel araştırma özelliği göstermektedir.

3. Yapı Araştırmalarından Örnekler

Bu bölümde yapı araştırmaları ele alınırken yapısal fonksiyonalist ve Marxist yaklaşımın ilk ve en önemli temsilcileri ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır. Bu yaklaşımlar içine dahil etmediğimiz ancak önemli gördüğümüz araştırmalar da araştırmacının adı ve kitap adı ile birlikte ayrı başlıklarda ele alınacaktır. Söz konusu yaklaşımların takipçileri olup bu

yaklaşımlardan birine dahil olan veya herhangi bir yaklaşım sergilemeyen araştırmalara diğer araştırmalar başlığı altında kısaca değinilecektir.

3.1. Behice Boran: “Toplumsal Yapı Araştırmaları”

1940 kuşağı Ankara ekolü sosyal bilimcilerinden B.Boran ve N.Berkes’in çabaları sonucu uyuma dayalı toplum modelinden uzaklaşarak, çatışmaya dayalı bir toplum modeline doğru kayma söz konusudur. (İlyasoğlu, tarihsiz: 2172) Bu grup çevresinde yapılan araştırmalarda mikro inceleme birimi olarak köyler üzerinde yoğunlaşma vardır. B. Boran dağ ve ova köylerinin toplumsal yapılarını karşılaştırmalı incelerken, İ. Yasa, tren yollarının devreye girmesiyle birlikte toplumsal yapının nasıl değiştiğini araştırır.

1940-1943 yılları arasında köylerin toplumsal yapılarının incelenmesinde bu sosyologlar diyalektik yöntemi kullanmışlardır. Türkiye’nin toplumsal yapısının belirleyicilerini bulmak açısından bu çalışmalar yol gösterici olmuştur. O yıllardaki yapı araştırmalarında Muzaffer Şerif’in küçük gruplar odaklı çalışmaları (Ergun, tarihsiz:2162) önemli yer tutar. Sosyal psikolog olarak M. Şerif’in Batı literatüründe de kendisine saygın bir yer bulmuş olan çalışmaları, yapının devamlılığını sağlayan normların nasıl oluşturulduğu konusunda ayrıntılı bilgi verir.

B. Boran ve N. Berkes’in Ankara Üniversitesi’nde kurdukları sosyoloji kürsüsü, sosyoloji çalışmalarına farklı bir soluk katmıştır. Marxizmle karışık, Amerikan sosyolojisinin bakış açısından da etkilenen (Kaçmazoğlu, tarihsiz: 48) Ankara ekolünden özellikle B. Boran’ın toplumsal yapıya ilişkin çalışmaları sadece tasvir edici bir çalışma olmayıp, kuramsal bir yaklaşımdan hareket etmesi bakımından önemlidir.

B. Boran makro boyutta bir toplumsal yapı anlayışına sahiptir. “Sosyal yapıdan anladığımız mana, müesseselerin birbirleri ile az çok bütünleşerek teşkil ettiği sosyal düzende müesseselerin bütünleşme şekli ve derecesi olup bu cemiyetten cemiyete değişir” (1945: 1-2). Bu tanımdan ulaşılabileceğimiz sonuç kurumların sosyal yapıda temel olduğu görüşünün benimsendiğidir. Esas olan kurumlar ve kurumlar arası ilişkilerdir. Çalışmada tabiata verilen önem dikkat çekicidir. B.Boran toplumsal yapı araştırmalarında, ele alınan topluluğun tabiatla olan münasebetleri cephesinden başlayarak ilerlemenin icap ettiğini savunmaktadır (1945: 6). B. Boran’ın incelediğimiz çalışması, Manisa’da sekiz ova ve beş dağ köyündeki saha araştırmalarının sonuçlarını kapsamaktadır.

O'na göre toplumsal yapı, iki türden ilişkiler dengesinin meydana getirdiği iki temel kurumlar kategorisinin bütünüdür. Bu kurumlar ikiye ayrılır:

“1) Cemiyet-tabiat çerçevesi münasebetlerinin insanlar arasında doğurduğu münasebetler sistemi, 2) Doğrudan doğruya cemiyet-tabiat münasebetinden doğmayan insanlararası münasebetler sistemi... Bu münasebetler sisteminden birincisi daha önemlidir, daha köktendir ve bu üç cepheden ele alınabilir: 1) Tabiatı işletme işinde kullanılan vasıtaların, aletler, teknikler, aletlere tatbik edilen enerji çeşidi ve miktarı; 2) Tabiatı işletme faaliyetlerinin topluluğu teşkil eden insanlar arasında nasıl bölündüğü ve teşkilatlandığı –istihsal organizasyonu şekilleri, iş bölümü sistemi; 3) Kullanılan tabii kaynakların ve işletme vasıtalarının topluluğu teşkil eden insanlar arasında nasıl dağıtıldığı – mülkiyet münasebetleri” (Boran 1945 : 2-4).

Boran, doğayla ilişkiler sistemini “ilksel müesseseler”, doğayla ilişkiler dışındaki ilişkiler sistemini “ikincil-müesseseler” olarak adlandırır. B.Boran “tabiatla münasebetler sistemi” ya da “ilksel müesseseler” dediği oluşumdan bir başka eserinde “üretim ilişkileri” olarak bahseder. Boran üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin belirlediği üretim biçiminin toplumsal yapının temelini oluşturduğunu öne sürer. “Meseleleri toplum yapısı açısından görmek demek, onlara üretim güçleri, ilişkileri ve bu ilişkilerin meydana getirdiği sosyal sınıflar açısından bakmak demektir” (Boran 1968: 4).

Çalışmada, pozitivist paradigma çerçevesinde maddi-manevi kültür ayrımı yer almaktadır. Ayrıca, çalışmanın yürütüldüğü köylerle ilgili yapılan sınıflandırma ve değerlendirmeler, ekonomik yapı temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, köyün coğrafi konumu, köyün dış münasebetleri, şehirleşme süreci gibi faktörleri de değerlendirmede dikkate almıştır. Araştırmada incelenen kurumlar içinde en küçük birim ailedir. Analizde, en küçük birim olarak ailenin alınması daha sonra da bir gelecek halinde sürecektir. B. Boran'ın yapıya ilişkin açıklamaları, makrososyolojik ölçekte, toplumun bir kurumlar topluluğu olduğu ve kurumların toplumun yapısını teşkil eden fonksiyonel birimler olduğu görüşüne dayanır.

3.2. Mübeccel Belik Kıray: “Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve”

Türk sosyolojisi içinde ve özellikle de yapı çalışmaları içinde M. Belik Kıray'ın ayrı bir yeri vardır. N. Çelebi (2001: 10)'ye göre M. B. Kıray Türk sosyolojisinde sosyolojik kuramların ulaşılamaz ve tehlikeli, alan

araştırmasının bir saymacadan ibaret olduğu anlayışını yıkan kişidir. Kıray alana kuramsal donanım ile çıkmasının yanısıra, olguları kavramsallaştırma ve kuram ile veriyi birleştirme, bulguları hem kuram içinde tartışmaya açma hem de kendi toplumumuzun yapı ve süreçlerini dikkate alarak yorumlama gibi çok önemli bir metodolojik ilkeyi hayata geçiren ilk sosyoloğumuz olmuştur.

M. B. Kıray'ın Ereğli araştırmasında fonksiyonalist yaklaşımı kullanarak, sosyo-kültürel gerçekliğin fonksiyonel ilintiler düzeni içinde ele alınmasını önerir. Bu tutum, çatışmacı yaklaşım karşısında açıkça fonksiyonalist yaklaşımın tercihini göstermektedir. Kıray'ın araştırmalarında toplumsal yapı, dengeli bir bütün olarak düşünülür. Ereğli'nin toplumsal yapısının açıklanmasında sosyal düzensizlik ve bozuk sosyal fonksiyon terimleri yerine tampon kurumlar terimini önerir. O'na göre tampon kurumlar "... her iki sosyal yapıya da ait olmayan yeni müesseseler, ilintiler, değerler ve fonksiyonlardır. Bu tampon mekanizmalar sayesinde, sosyal yapının çeşitli yönleri birine bağlanır ve toplumun görece bir denge halinde kalması mümkün olur" (Kıray 1967: 7).

M.Kıray Türk sosyolojisinde özel bir yeri olan "Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası" (1964) adlı eserinde, kasabanın "Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve" başlığı altında sunduğu teorik çerçeve içinde Ereğli kasabasında toplumsal yapının açıklanacağını belirtir. Kıray, yürüttüğü çalışmaların bir kısmında toplumsal yapı kavramını kullanmakla beraber, genelde sosyal yapı kavramını kullanmıştır. Ancak, Behice Boran gibi, kurumları odak noktası alan, makro boyutta bir toplumsal yapı anlayışını benimsemiştir. "Sosyal yapı, bu yapıyı meydana getiren sosyal müesseselerin insan ilintilerinin ve bunların karşılıklı münasebetlerinden doğan sosyal değerlerin birbirini karşılıklı olarak etkiledikleri bir bütündür ve bu bütün her zaman aynı olmayan hız ve tempoyla değişir" (Kıray 1982 a: 15; 1964: 6). O'na göre toplumsal yapının şeklini belirleyen değişkenler dört başlık altında toplanabilir:

"Her toplum : (a) ekolojik bir komünite, mekanda belirli bir yeri ve biçimi olan bir yerleşme şekli (b) kendine has özellikleri olan nüfus kompozisyonu, (c) belirli bir sosyal örgüt ve (d) bunlara bağlı bir değerler sistemi olarak ele alınabilir. Birbirine bağlı olan ve tabii olan bu dört büyük değişkenler grubunda izlenecek farklı derecelenme ve çeşitlenmeler de şöyle özetlenebilir: (a) ekolojik ilintilerin şekil ve hacmi (b) kurumların farklılaşma, ihtisaslaşma ve örgütlenme derece-

leri (c) toplumda dışarıya açılma, dışarıyla ile bağlantı kurma, bütünleşme şekli ve miktarı, (d) insan ilintilerinde herkesin birbirini tanıdığı şahsi yüz yüze temaslardan, anonim ve gayri şahsi rollere dayanan ilintilere geçiş derecesi (c) mahalli ve dini olma özelliklerinin kaybolma derecesi” (1982a : 16-17; 1964: 7-8).

M.B.Kıray’ın toplumsal yapıyı incelerken ele aldığı yukarıdaki dört değişken somut toplumun derinlemesine katlarından en önemlileridir. Kıray’da toplumsal yapı kavramı düzen, dizge, bütün, oluş biçimi kavramlarını çağırıştırır.

Çalışmada toprak mülkiyeti konusuna önem verilmiş ve özellikle aile yapısının değişiminde toprak mülkiyetindeki değişimin temel rol oynadığı vurgulanmıştır. Bu çözümlere giderken, tarımsal artı ürün kavramından hareket edilmiştir. Kıray, sekülerizmi dinselliğin alanının daralması ve sonrasında dinselliğin kaybolması şeklinde değerlendirir (Kıray 1982b: 76). Dinselliğin değişimi ile ilgili monografi çalışmalarına yer verilmiştir. Nihayetinde, sosyo-kültürel yapıdaki tüm değişimler ekonomik değişimlerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Kıray, sosyo-kültürel yapı ile ilgili çalışmalarında kurumları odak noktası olarak kabul etmiştir. Çalışmalarda, pozitivist gelenek içinde tek yönlü sebep-sonuç ilişkilerinin tespit edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca, din ile ilgili açıklamalarda, dinin aşama aşama kaybolacağı şeklindeki pozitivist düşünce açık şekilde görülmektedir. Kıray’ın kurumlar temelli sosyo-kültürel yapı anlayışı, daha sonraki pek çok sosyal bilimcimizde kendisini göstermiştir. M. B. Kıray yaptığı tüm araştırmalarda fonksiyonalist yaklaşıma sadık kalmıştır. Bu, Türk sosyolojisi bakımından özellikle kullanılan yaklaşımların gelenekselleşmesi açısından önemli bir aşamayı gösterir. Nitekim M. B. Kıray’ın fonksiyonalist yaklaşımı E. Kongar, S. Timur gibi araştırmacılar tarafından benimsenmiştir. M. B. Kıray’da denge sağlayan tampon kurumlar kavramı toplumsal yapıımızda bir çok olgunun açıklığa kavuşmasında önemli bir katkı sağlamıştır.

3.3. Nihat Nirun: “Sistemik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi”

Türk sosyoloji literatüründe fonksiyonalist yaklaşımın en önemli temsilcisi N.Nirun’dur. N. Nirun’un yapıyla ilgili eserinin en önemli özelliği Türk sosyoloji literatüründe sosyo-kültürel yapıyla birinci dereceden ilgili bir temel araştırma olmasıdır. “Teoriden ürkme dönemini yırtan ilk ve pür teorik

çalışma ki, ilk ve pür teorik olmanın tüm dezavantajlarını taşır. N. Nirun'un Sosyal Dinamik Bünye Analizi'dir" (Çelebi 2001:9). Çalışma sosyal yapı ile sosyal bünye arasındaki ayrım esası üzerine kuruludur.

"SOSYAL YAPI – SOCIAL FRAMEWORK- dinamik sosyal bünyenin adeta bir iskeleti bir mahiyetidir" (1991: 125). "Kendi iç kanuniyeti, faktörlerinin tabî kudreti ile varlığını, oluşumunu ve değişimini kazanan her tamlaşmış bütüne SOSYAL DİNAMİK BÜNYE –Social Dynamic Structure- adını veriyoruz" (1991: 135). "Sosyal yapıdan sosyal bünyeye geçildiği zaman gevşek bağlılıktan çok sıkı bağlılığa; karşılıklı değişkenlikten sistemleşmeye, tamamlamaya, bütünleşmeye; homojenlikten heterojenliğe bir gelişme kaydedilmiş olmaktadır" (1991: 148). Sosyal yapı ile sosyal dinamik bünye arasındaki bu ayrım Comtevârî sosyal statik ve sosyal dinamik ayrımını çağrıştırır.

Eserde yapının üç anlamı üzerinde durulur. İlk anlayışta yapı; toplumun, grubun, kümenin meydana getirdiği birimlerin her biridir. Örneğin Türk toplumu bir yapıdır. Bir köy, bir şehir, bir aile yapıdır. Her yapı belli bir tabii çevre üzerine temellenen sosyal çevre içinde bulunur (1991: 7-28). İkinci anlayışta yapı sosyal hayat alanı içerisinde üst üste ve yan yana sıralanmış birimler çerçevesinde ele alınır. Sosyal yapının içinde bulunan alt-orta ve üst tabakalar kendi içlerinde de bir takım sosyal sınıflara, gruplara ve mesleki zümrelere ayrılırlar, bunlar arasında yatay ve dikey hareketler oluşur (1991: 37-44). Son anlayış da yapının mikrososyolojik alandaki ifadesidir. Yapı burada statü ve roller ağına indirgenir (1991: 45). Her üç görüşte de ortak nitelik sosyal yapının kendisinin yegane yarattığı alan insanın sosyal hayatı ile varlığını kazanmasıdır (1991: 74). Yazarda ayrıntılı ifadesini bulan bu üç anlayış makro ve mikro yapı anlayışlarına dayanır. N. Nirun'un yapıya ilişkin görüşleri fonksiyonalist yaklaşım çerçevesinde ele alınabilir.

"Sosyal yapıda yer alan her çevre bir üstündeki çevreye, üstündeki çevreler de kendi altlarındaki ve dolayısıyla daha alttaki bütün çevrelere bağlanıyor ve bu çevrelerin hepsi birbirine aşağıdan yukarıya ya da yukarıdan aşağıya doğru uyuma-correlation-hali kazanıyor. Demek oluyor ki, bir bölgenin sosyal yapısının tabanında uzanan "tabii çevresi" ile tavanında bulunan "tabiat üstü çevresi- super natural environment-"ine varıncaya kadar aradaki bütün çevreler "tabii bir sistem"ın ahengini yaratıyor... Hiçbir insanı toplum hiçbir bakımdan birbirinin aynı olamayacağına göre,

sosyal yapılar arasında da benzerlik bulmak çok zor olsa gerekir. Sosyal yapılar son derece heterojendir” (1991 : 81 – 82).

“Sosyal yapının tabii bir sistemin ahengini yarattığı” görüşü, fonksiyonalist yaklaşımdaki uyum (ahenk) ve denge ilişkisinin ön plana çıkartılmasının bir sonucudur. N.Nirun’un açıklamalarında çatışma ve eğreti denge adını verdiğimiz ilişki tiplerine rastlanmaz. Eylem yapı ikileminde ise yapıya öncelik verildiğini görürüz. Ayrıca “bölgenin sosyal yapısı” demekle, yapı araştırmalarında sosyolojinin asıl inceleme birimini oluşturan “toplumsal birimlerden”, “coğrafi birimlere” bir kaydırma söz konusudur. Ayrıca “tabii bir sistemin ahengi” ifadesi bizi toplumda gerçek toplumsal birimlerin yani özne olan bireyin belirleyiciliğinin arka plana itilerek, aşkın olarak belirlenen bir sonun oluşumuna götürebilir. Sosyal yapılar arasında benzerliğin bulunmayacağı ve bunların son derece heterojen olduğu görüşü ise yapı kavramının özüne aykırıdır. Çünkü yapı çalışmalarında önemli olan farklılıkların arkasındaki benzerlikleri, farklılıkları da göz önünde bulundurarak tespit etmektir. Eğilim halindeki düzenlilikleri ve benzerlikleri bulmak yapı çalışmalarında temeldir.

3.4. İbrahim Yasa: “Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları”

İ. Yasa’da Mübeccel Kıray gibi, toplumsal yapıyı, toplumsal kurumların, bunların karşılıklı ilişkilerinden doğan toplumsal değerlerin karşılıklı etkilediği bir bütün olarak görmektedir. Maddi ve manevi kültür ayrımını benimsemiş ve toplumsal yapı veya kültür değişmelerinde egemen nedenin maddi olduğunu belirtmiştir (Yasa 1970 : 127).

“Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları” (1970) adlı eserinde amacını “çağdaş Türkiye’nin toplumsal yapısı ve temel özelliklerinin saptanması” olarak belirler. İ. Yasaya (1970 : 2-9) göre toplumsal yapı araştırmalarına toplumun doğa ile ilişkilerini ele alarak başlamak gerekir: Toplumu çevreleyen öge ve güçler arasındaki etki-tepki ilişkilerinin bir kısmının yaygın ve tekrarlı oluşundan doğan bir takım genel davranış kalıpları ve toplumsal biçimleşmelerin ve kurumların nelerden ibaret olduğunun bilinmesi gerekir. Demografik, etnik ve kültürel yapı (aile, din, tarih, dil, eğitim, siyasi örgüt), nihayet toplumsal gruplar, tabakalar ve sınıflar makro toplumsal yapının anlaşılması için bilinmesi gereken öğelerdir. Yasa, toplumsal yapı çalışmalarında Behice Boran ve kendisi dışında hiç kimsenin ciddi bir çalışma yapmadığını, yapıların ancak toplumsal yapı tanımlamaları olduğunu, yapıyı araştırma yollarını bir kılavuzla göstererek örnek araştırma yapanların ise sadece kendilerinin

olduğunu belirttikten sonra, araştırma sonuçlarından yola çıkarak bir toplumsal yapıda bulunan özellikleri şu şekilde sıralamıştır:

- 1- Derecelendirilmiş mevkii ve mertebelerin gerilme-yarışma içinde olması
- 2- Aralarında sürekli yenileme ve aynı zamanda kararsız bir dengenin bulunması
- 3- Böyle bir dengenin varlığı konusunda bir toplumsal bilinçleşmenin uyanması
- 4- Dengeyi ayakta tutabilecek ve hemen çökmeyecek sağlamlıkta bir çatının kurulması
- 5- Yapı ile eylem arasındaki bağıntıyı sağlayacak yapılaşma; yeniden yapılaşma devingenliklerinin sürdürülmesi.

İ.Yasa yapı kavramını sosyolojik olarak hem toplumsallık biçimlerinin mikrokozmu olarak gruplara, hem de toplulukların makro kozmu olan toplumlara uygulanabilecek işlemsel bir araç olarak ele alır. Ayrıca evrensel kültür öğeleri olarak belirlediği aile, din, dil, eğitim kurumları, tarih, gelenek ve devletin toplumsal yapıyı etkilediğini(1970 : 13) belirtmiştir. Toprak mülkiyeti konusuna değinip; sınıfların durumu belirlemeden toplumsal yapının açıklanamayacağını savunmuştur. Kent, kır ve gecekondu aileleri ile ilgili saha çalışmalarından faydalanarak analiz yapılmaya çalışılmıştır. Dil, din ve eğitim konuları D.İ.E.'nin verilerinden faydalanılarak incelenmiştir ve yazar, incelemeleri sonucu Türkiye'nin toplumsal yapısı ile ilgili genel özellikler çıkartmıştır. Bu özellikler otoriteye ve birincil gruplara, toprağa, dinsel ve sihirsiz inançlara bağlıdır (1970 : 122 – 123). Bu özelliklerin kişiler üzerindeki etkilerinin, içedönüklük, kuşkuculuk, güvensizlik ve bencillik olduğunu açıklamıştır.

Yasa'nın sosyo-kültürel yapı ile ilgili görüşleri, pozitivist bilim anlayışının çerçevesinde olduğunu açıkça göstermektedir. Özellikle dine bakış açısı ve maddi öğelerin önemine vurgu, dönemin belirgin özeliğidir. Diğer sosyal bilimcilerimiz gibi Yasa da kurumları odak noktası kabul etmiştir. Kalkınma planlarına verilen önem ve beklentiler çalışmada açıkça görünmektedir. Bu durum, yazarın toplum mühendisliği anlayışına da uzak olmadığını göstermektedir. Maddi manevi kültür ayrımına gidilmesi ve özdeksel kültürün değişiminde maddi kültürün ana rolü oynadığının belirtilmesi, yapıya ilişkin açıklamalarındaki temel ikilemlerdir.

3.5. Nevzad Yalçıntaş: “Türkiye’nin Sosyal Bünyesi”

Nevzad Yalçıntaş’ın bu çalışmasında Türkiye’nin nüfus yapısı ana temayı oluşturmuştur. Çalışmada, sosyo-kültürel yapıyı genel olarak ifade etmek için sosyal bünye kavramı kullanılmıştır. Bünye kelimesinin tercih edilmesi, daha çok yazarın siyasi görüşleri ile bağlantılı bir tercih olarak görünmektedir. Çünkü yapı ile bünye arasındaki farka değinilmemiştir. Çalışmada yazar, sosyal bünye tanımı yapmamış, sosyal bünyenin incelenmesinde nüfus yapısının önemini vurgulamıştır. “Ülke nüfusunun miktarı, artış seyri, yaş ve cinsiyet bakımından dağılımı, doğum-ölüm oranları, ortalama hayat süresi gibi demografik özellikleri bir toplumun sosyal yapısını önemli ölçüde belirleyen faktörlerdir. Kitabın başında, çalışmanın istatistiki bir inceleme veya demografik bir açıklama (Yalçıntaş1969 : 3), olmadığı belirtilmesine karşın, kitabın önemli kısmını istatistiki ve demografik veriler kapsamaktadır.

Kitabın genelinde başta D.İ.E. ve D.P.T. olmak üzere çeşitli kuruluşların yürüttükleri araştırmalar sonucu toplanan nicel veriler yer almıştır. Kitabın başında iddia edildiği gibi bir tahlil yapılmamıştır. Kitabın genelinde, nicel araştırmaların bir derlemesi görünümü vardır. Kitaptan sayısal veriler çıkartıldığında, kitapta takip edilen konular daha sonraki çalışmalarda aynen takip edilmiştir. Özellikle nüfus ve yerleşim sorunu, yürütülen yapı çalışmalarında ana karakterler haline gelmişlerdir. N.Yalçıntaş’ın kitabının adı “Sosyal Bünye” olmasına rağmen, bünye terimine ve yapı ile bünye arasındaki farkın ne olduğuna dair bir açıklama yoktur. Bünye kavramının Türk sosyoloji literatüründeki ayrıntılı tanımını N.Nirun’da buluruz.

3.6. Ömer Bozkurt: “Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı”

N.Nirun’dan sonra Türk sosyoloji literatüründe sosyo-kültürel yapı konusuyla birinci derecede ilgili çalışma Ö. Bozkurt’a aittir. Ö. Bozkurt’un çalışmasının önemli bir özelliği özel bir sosyoloji kuramından hareketle olguya çözümleme getirmesidir. Ö. Bozkurt, Georges Gurvitch’in ayrımsal sosyolojisinden hareketle toplumsal yapı anlayışını inceler. Ayrımsal sosyolojinin iki temel önerisi yani toplumsalın farklı ölçeklerinin birbirinden ayrılması ve bunun yanı sıra toplumsalın derinlemesine katlarının belirlenmesi yapı anlayışı için vazgeçilmez iki şarttır. Ancak bu iki temel şartın varlığına rağmen Gurvitch’in toplumsal yapı anlayışı bazı yönlerden tatmin edici olmaktan uzak bulunarak (Bozkurt1972: 49–74) Gurvitch’in şemasından esinlenen bir plan çizimi denenir. Bu planın temel özelliği, ölçütler ya da katlar arasında

bir nedensellik ilişkisinin izlenmiş oluşudur. Bu planda yönetici ilkeler şunlardır (Bozkurt 1972: 113 – 125) :

a) Toplumsal yapı sadece makrososyolojik ölçekte, topyekün toplumlar için uygulanabilir. Halbuki Gurvitch topyekün toplumlara olduğu kadar gruplara da bu çerçeveyi uygulamıştır. Bozkurt burada Gurvitch'e eleştiri getirerek aynı zamanda grupların ve başka kolektif birimlere yapı kavramının uygulanmasını, farklı toplumsal bütün türlerinin tamamlayıcı özelliklerinin yokumsanması anlamına geleceğini belirtir.

b) Yapıda ilişkileri saptanan birimler bireyler olmayıp, toplumsallık görünümünün mikrokosmosları olan gruplaşmalardır.

c) Değişme yapının dışına taşmaz, ona ilişkindir.

d) Yapı araştırmalarında bir toplumun süre içinde herhangi bir anda kesitinin şemasıyla yetinilemez. Yapı araştırmaları, belli bir zamanda bir yapının kesitini almak suretiyle başlayıp, bu kesitin süre içindeki değişimin koşullarının ve dinamiklerinin belirlenmesi olarak sürecektir.

3.7. Beylü Dikeçligil: “Bir Analiz Modeli Denemesi ‘Sosyal Yapı’ ve ‘Toplumsal Yapı’”

N. Nirun ve Ö. Bozkurt'un dışında yapıya ilişkin kuramları tartışan alternatif bir yapı analiz modeli kuran ve nitel araştırma özelliği gösteren araştırma B. Dikeçligil'in “Bir Analiz Modeli Denemesi ‘Sosyal Yapı’ ve ‘Toplumsal Yapı’” adlı makalesidir. Dikeçligil'in Türk sosyoloji literatüründeki yapı çalışmalarına katkısı (social) ve toplumsal (societal) kavramları arasındaki ayrımı ortaya koymuştur. Dikeçligil'in bu kavramlara analiz araçları olarak büyük önem verdiği görülmektedir. Araştırmada sosyal yapı ve toplumsal yapı kavramları netleştirilerek sayıtlılar ile yaklaşımlar ve model arasındaki bağlantı kurulmuştur. Yapı analiz modeli kurulmadan önce yapının cinse ait özellikleri tespit edilerek bunların sosyolojik yorumuna gidilir.

“Birinci özellik: Aralarında herhangi bir ortak özellik bulunmayan parçalar veya unsurlar bir yapı oluşturmazlar

....

İkinci özellik: Bir yapı, parçalarına göre bütün; parçalar da kendi unsurlarına göre bir bütündür.

....

Üçüncü özellik; Yapı ve parçalar aynı özelliğe, niteliğe sahiptir. Yapı bir etkileşim örüntüsü olduğuna göre parçalar da birer etkileşim örüntüsüdür.

....

Dördüncü özellik; Yapıda parça bütünden büyük olamaz.

....

Beşinci özellik;Yapı, parça-bütün arasındaki (nispeten) istikrarlı ilişkilerden oluşur” (Dikeçligil 1997 652-655).

Yapının cinse ait özellikleri açıklandıktan sonra, yapı analiz modeli kurabilmek amacıyla bağdaştırıcı yaklaşımın temel kabulleri, yani sayılıtları altı başlıkta belirlenir.

“Birinci Temel Kabul: Fert ve toplum arasında birinin diğerini belirlediği tek taraflı bir ilişki değil; karşılıklı etkileşim vardır.

....

İkinci Temel Kabul: Sosyo-kültürel olgular birbiriyle bağlantılı, iç içe geçmiş üç boyutlu bir yapıya sahiptir.

....

Üçüncü Temel Kabul: sosyal ve kültürel olanın ayrılmazlığı ilkesi.

....

Dördüncü Temel Kabul: Sosyolojik bir analizde ‘olan’ ve ‘olması gereken’in ayrıştırılması gerekir.

....

Beşinci Temel Kabul: Sosyo-kültürel etkileşim fertlerin ben merkezli olan veya olmayan, soyut veya somut nitelikte ve belirli anlamlar attığı ihtiyaçlarını karşılamak üzere birbirleri ile alışverişlerde/ etki-tepkilerde bulunmaları ile başlar.

....

Altıncı Temel Kabul: Bilimsel bilginin edinilmesi için sosyo-kültürel olgular dünyasını anlamak ve açıklamak gerekir” (Dikeçligil 1997:656-659).

Yapının gerek cinse ait özelliklerinin sosyolojik yorumu yapılırken, gerekse bağdaştırıcı yaklaşımın temel kabulleri ele alınırken, Marxist ve yapısal fonksiyonalist yaklaşımın yapıya ilişkin görüşleri ve bu görüşlerde yer alan uyum-çatışma, olan-olması gereken, birey-toplum, sosyal yapı-kültürel yapı gibi ikilemler de tartışılır. Bu tartışmada bu ikilemlerin aşılmasına gayret gösterilir. Yapıya sadece makro-sosyolojik bakmanın gerçek anlamda yapı analizine imkan vermediği, zira makro sosyolojik yapı analizlerinin yapıyı en fazla kurumsal düzlemde ele aldıkları, bu durumun da olması gerekeni gösterdiği, çünkü kurumsal fonksiyonların birer soyutlama olduğu tespit edilir. Halbuki kurumların ne işe yaradıkla-

rını, hangi ihtiyaçları karşılamak için var olduklarını gösteren fonksiyonlarının niçin ve nasıl gerçekleşmesi gerektiğine ilişkin, bilişsel boyuttaki 'olması gereken' ile bu fonksiyonların gerçekleştiği sosyo-kültürel etkileşim düzlemleri 'olan' arasındaki mesafe ancak bütüncü yaklaşımdan hareketle kurulan yapı analiz modeli ile açıklanabilir.

3.8. Diğer Araştırmalar

Yukarıda açıklanan çalışmaların dışında yapıya ilişkin çalışmaların önemli bir bölümü nicel verilerle desteklenmiş betimleyici çalışmalar olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmaları da kısaca ele almak istiyoruz. Ele alacağımız bu araştırmalardan E. Kongar, O. Türkdoğan, B. Gökçe ve N. Serter'in çalışmaları Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin olup, bu araştırmalarda yapı olgusuna ilişkin kuramsal bir tartışma yapılmaksızın, Türkiye'nin toplumsal yapısı kurumsal düzlemde ele alınmıştır.

E. Kongar'ın (1999) araştırmasında yapısal ögeler değişimin araçları olarak kurumsal düzlemde (özellikle siyaset, ekonomi ve aile) hareketle, Osmanlıyı da ihtiva edecek biçimde ele alınmıştır. Araştırmada yapısal fonksiyonist yaklaşım kullanılmakla birlikte yer yer Marxist kuramın kavramlarının da (alt yapı-üst yapı) kullanıldığı görülmektedir. Türk sosyolojisinde Marxist yaklaşımın aksiyomlarını kabul eden bir kısım sosyologlar yapı olgusunun açıklanmasında yapısal fonksiyonist kuramı kullanmışlardır. Ancak değişim olgusu açıklanırken Marxist kuram kullanılmaktadır.

E. Kongar gibi Türkiye'nin toplumsal yapısını Osmanlı'dan hareketle günümüze dek inceleyen önemli bir araştırma O. Türkdoğan'a aittir. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi toplumsal yapısı; merkez-çevre gerginlikleri, Kemalist sistemin milletleşme ve ulus devlet yapılaşması, zenginlik-yoksulluk kültürü gibi kavramlardan hareketle incelenmektedir. Araştırmanın başlığında toplumsal yapı kavramının tercih edilmesine rağmen yer yer sosyal yapı⁴ kavramının da kullanıldığı görülmektedir. Türkdoğan hem 'Türk Toplum Yapısı' (2002) hem de 'Malakanların Toplumsal Yapısı' (1971) adlı eserlerinde fonksiyonist modele göre geliştirilen araştırmalar yaptığını belirtir. Türkdoğan'ın her iki araştırması da nitel araştırma olup 'Türk Toplum Yapısı' adlı araştırması sahaya çıkılmadan yapılan, literatür taramasına dayalı bir araştırma iken 'Malakanların Toplumsal Yapısı' adlı araştırmasında saha çalışması yapılarak gruba katılmıştır.

Bir başka çalışma Ö. Ozankaya'ya aittir. Ozankaya'ya göre yapı, bir düzenin ya da bütünün parçaları ve öğeleri arasında süreklilik gösteren, durağan bağlar ve karşılıklı ilişkiler bütünüdür (1999 : 174). Ö. Ozankaya'nın yapı tanımında, statik bir yapı anlayışı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca geleneğe uyup kurumlar temelli bir yapı anlayışına sahip olmuştur. Kültür konusunda geleneksel maddi-manevi kültür ayrımını benimsemiştir. Ozankaya'nın bir de yapı ile ilgili saha çalışması bulunmaktadır; bu çalışmasında köydeki siyasal bilinci araştırma konusu yapmıştır. Kırsal kesim (Kuzey Anadolu köyleriyle Orta Anadolu köylerinin) toplumsal yapısı aile, akrabalık, komşuluk, köylüler arası ilişkiler (1971:58-66) iktidar yapısı (1971: 69-90) açılarından incelenerek köylülerin siyasal yönelimleri tesbite çalışılmıştır. Çalışma köyde siyasal bilincin geliştirilip bu yönde örgütlenme olup olmadığı araştırılmasıdır (1971: 58). Bu çalışma hareket noktasından dolayı sonucu baştan belli bir araştırma olarak görünmektedir. Araştırma sonucunda da köyde siyasal bilinçlenmenin bulunmadığının tespit edildiği görülmektedir. Köylerdeki araştırmada ekonomik altyapı vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Pozitivistik bilim anlayışını ülkemizde en net Ozankaya ortaya koymuştur. Saha çalışmalarında da kurum temelli anlayışa sahip olmuş, çalışmalarının çoğunda hocası İbrahim Yasa'nın yolundan sapmadan ilerlemeye çalışmıştır.

N.Serter'in "Türkiye'nin Sosyal Yapısı" adlı eserinde konular geleneksel sıralamaya uygun sıralanmıştır. İlk bölümde nüfus konusu yer almıştır. Bu bölüm nicel veri ağırlıklıdır. Nüfusun değişiminde önemli rol oynayan göçlerle ilgili iktisadi ve sosyal sebepler, konunun uzmanı araştırmacıların çalışmalarından aktarılmıştır. Bölümde herhangi bir tahlil denemesi görülmemektedir. Ayrıca bölümde Yalçıntaş'ın "Türkiye'nin Sosyal Bünyesi" (1969) isimli çalışması temel kabul görmüştür. İkinci bölümde geleneğe uygun olarak kentleşme konusu yer almıştır. Bu bölümde de nicel veriler ağırlıktadır. Üçüncü bölümün ana konusu olan aile, toplumun en küçük ünitesi olarak kabul edilmiştir. Bu bölümde kadın sorunları ile ilgili betimlemelere de gidilmiştir. Dördüncü bölümde ele alınan eğitim konusu yazar için çok önemlidir. "Türk insanına eğitimle bazı özellikler aşılanabilir" (1994: 182). Serter eğitimle ilgili toplum mühendisliğini çağrıştıran düşüncelere sahiptir. Kültür ile ilgili olan beşince bölümde Serter, "maddi ve manevi kültür birbirini etkiler. Manevi kültür insanların davranışları üzerinde etkili olurken, maddi kültür hareket yeteneklerini sınırlamada ya da genişletme de önem taşır" (1994: 205) ifadeleriyle iki parçalı geleneksel kültür analizi içindeki yerini alır.

Serter, çoğu sosyal bilimcimiz gibi nüfus konusuyla kitaba başlangıç yapmıştır. Genelde makro boyutlarda, sayısal veriler ile çalışmasını sürdürmüş, eğitim ile topluma şekil verilmesi gerektiğini savunmuştur. Temel yapı taşı olarak aileyi almış, diğer etkileşim ağlarını dikkate almamıştır. Sosyal yapı tanımı yapmamış ancak, sosyal yapıyı makro boyutta algıladığı çalışmasında açıkça görülmektedir.

Birsen Gökçe “Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kuramlar” adlı çalışmasının başında amacının 90’lı yıllarda Türkiye’nin toplumsal yapısına ilişkin göstergeleri sayısal olarak belirlemek ve toplumsal yapının temel özelliklerini incelemek (1996 : 1) olduğunu belirtir. Eserde kültürel yapı- toplumsal yapı ayrımına gidilir. “Toplumsal yapı toplumu oluşturan başlıca öğeleri, bu öğelerin toplum bütünü içindeki yerlerini ve aralarındaki ilişkileri ve işleyişindeki düzenlilikleri anlatmalıdır” (1996 : 4). Gökçe tarihsel evrim içinde değişime inanmaktadır. Çalışmada, tarihsel boyuta önem verildiği görülmektedir. Gökçe’nin ilginç bir tespiti, sınıfsal yapının 1973 seçimlerine yansıtıldığıdır. Gökçe, işçi ve gecekondu kesiminde “bilinçlenme”den bahsetmektedir. Toprak mülkiyeti ve nüfus artışı konularına da değinmiştir. Nüfus, kentleşme ve istihdam ile ilgili pek çok tablo ve diyagramlara yer verilmiştir. Gökçe de geleneğe uygun şekilde en küçük birim olarak aileyi ele almıştır. Türk kadınının çağdaşlaşması ile ilgili olarak İslamiyetin kabulü temelli dönemlendirmelere gidilmiş, din, kadının sosyal konumuyla ilgili tek başına bir etken olarak değerlendirilmiştir. Dini tanımlarken, pozitivist din anlayışından hareket edilmiştir. “Din: insanların anlayamadıkları, açıklayamadıkları, karşısında güçsüz kaldıkları doğa ve toplum olaylarının doğaüstü güçlerle açıklanmasıdır” (Gökçe 1996: 193). Kürt sorununu bölgelerarası gelişmişlik farkından ibaret görmektedir. Yasa’nın savunduğu yapı özelliklerinin geçerli olduğunu savunan Gökçe, ayrıca ilavelerde bulunmuştur. Tespit ettiği özellikler, göçebe kültürü, hantal bürokrasi, demokrasinin öğrenilmemesidir.

Cumhuriyet dönemi Türkiye’nin toplumsal yapısına ilişkin çalışmaların yanı sıra Osmanlı dönemi sosyo-kültürel yapısına ilişkin sosyolog, tarihçi siyaset bilimci ve iktisatçılardan oluşan bilim adamlarınca yapılan dikkate değer bir literatür mevcuttur.

Osmanlı toplum yapısı⁵ açıklamalarında, K.Marx ve M.Weber’in teorilerinin etkisiyle iki uç nokta oluşmuştur. Marxist teoriyi benimseyenleri kendi içlerinde üçe ayırabiliriz. İlk olarak Osmanlıyı açıklamada feodal

toplum modelini kullananlar, Marx'ın beşli toplum aşamalarından etkilenmişler ve Marxist yapı kuramını benimsediklerini açıkça belirtmişlerdir. İkinci grupta yer alanlar Marxist teoriden kaynaklanan ama batıyla farklı bir evrim çizgisi öneren ATÜT modeline itibar etmişlerdir. Protofeodal, Doğu Despotizmi şeklindeki açıklamalar da Marxist teorinin izlerini taşımaktadır. Son olarak merkez-çevre ilişkisi ile oluşturulan yarı feodal niteliğinde M.Heper'de olduğu gibi Weber'ci kavramların yanı sıra Marx'ın terminolojisinin de kullanıldığı ve uzlaştırıcı bir tutuma geldiği görülmektedir. Başta Ş.Mardin olmak üzere S.Ülgener, S.Akşin, A.Kurtkan, O. Türkdoğan, N.Vergin gibi sosyal bilimcilerimizde Weber'in etkisini görebilmek mümkündür (Başak Avcılar 1999 : 60). Osmanlıya ilişkin yapı analizlerinde ister sosyal yapı, ister toplumsal yapı terimi kullanılmış olsun, makro yapı kurumsal boyutta ele alınmıştır.

4. Sonuç: Çalışmaların Genel Değerlendirilmesi

İncelediğimiz çalışmalarda pek çok ortak nokta vardır. Hatta, farklılıklardan çok benzerlikler vardır diyebiliriz. Dikkat çeken ilk nokta kuramsal yaklaşımların ve tartışmaların yapıldığı araştırmalar N. Nirun ve Ö. Bozkurt'un çalışmaları ile başlamıştır. Sınırlı sayıda saha araştırması, köylerle, gecekondularla ilgilidir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile etnik gruplar üzerine yapılan yapı çalışmalarında ise bir yoğunlaşma görülmektedir. Bu saha araştırmalarında da kurumlar arası ilişkiler, temel hareket noktasını oluşturmuştur. Sosyal bilimcilerimiz, yapı araştırmalarında en küçük birim olarak aileyi ele almışlardır. Yapı araştırmalarında çoğunlukla benimsenen yapısal fonksiyonalist yaklaşımdır. Sosyo-kültürel yapıyı oluşturan ilişki ağlarının başlatıcısı olan bireye odaklı ve sembolik etkileşimci yaklaşımdan hareket eden çalışmalara rastlanmamıştır. Başta Boran ve Kıray, yapıyı kurumlar arası ilişkiler ağı olarak kabul etmiş, bu kabul sonraki sosyal bilimcilerimizce de benimsenmiştir. İncelemelerimizde dikkatimizi çeken bir başka nokta da, Türk sosyal bilimcilerinin sayısal veri kullanmaya verdikleri önemdir. Pek çok çalışmada sayısal veriler önemli bir yer tutmuştur. Bu durum, pozitivist bilim anlayışındaki nicelleştirme eğiliminin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Demografik veriler sosyal bilimcilerin çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır.

Bütün çalışmalarda, maddi ve manevi kültür ayrımı yapılmıştır. R. K. Metron (1968: 186-187)'dan hareketle oluşturulan toplumsal yapı-kültürel yapı ayrımı Ö. Ozankaya (1964: 132-133), İ. Yasa (1970:2-9) ve B. Gökçe'de (1996: 4) bulunmaktadır. Pek çok sosyal bilimcimiz yapının

dönüşümünün temelinde maddi kültürü görmektedir. Ayrıca, toplum mühendisliği içeren görüşlere çoğunda rastlanır. En net şekilde Serter eğitim yoluyla topluma özellikler aşılaktan bahsetmiştir. Toplumsal yapı, sosyal yapı ve sosyal bünye gibi kavramlar içerik farkından çok, bakış açısı farkına dayalı olarak yapılmış farklı kavram tercihleridir. Ancak Kiray sosyal yapı – toplumsal yapı kavramlarını farklı ilişki ağları için kullanmıştır. Serter sosyal yapı kavramını kullanmakla beraber, makro boyutta değerlendirmeler yapmıştır, çalışmaları açıklama boyutundan çok, tanımlama boyutunda kalmıştır.

Türk sosyoloji literatüründe sosyal yapı ve toplumsal yapı terimlerinden hangisinin kullanılacağını belirleyen genellikle sosyologların yabancı kelimelere karşı olan tutumları⁶ olmuştur. Öz Türkçe kullanımı konusunda hassasiyet gösterenlerin çoğu toplumsal yapıyı kullanmayı tercih ederken, Türkçe’de kök karşılığı olmayan kelimelerin çıktıkları lisandan aynen alınmasını tercih eden sosyologlar sosyal yapıyı kullanmayı tercih etmişlerdir. Bir grup sosyolog ise tercihleri olmaksızın bu kelimeleri birbirlerinin yerine kullanmaktadırlar. Biz yapı analizlerinde hem sosyal yapı hem de toplumsal yapı terimlerinin farklı anlamlar yüklenerek kullanılmasını öneriyoruz. Türkçe sözlüklerde ise sosyal ve toplumsal terimleri eş anlamlı kelimelerle açıklanır: “toplumla ilgili, topluma ait; içtimai”. Ancak sosyolojik terminolojide sosyal ve toplumsal kavramları arasındaki ayrımı belirtmek zorundayız. Zira bu sosyal yapı ve toplumsal yapı kavramlarını da birbirinden ayırtmada bize yardımcı olacaktır. Türk sosyolojisinde bu konuya ilk dikkati çeken sosyologlar K. Cangızbay, N. Çelebi ve B. Dikeçligil’dir.

Sosyoloji teriminin, etimolojisine ilişkin sunulan bilgilerden hareketle toplumsal ve sosyal yapı ayırımına ulaşabilmek mümkündür. Cangızbay (1996: 21–23) ’a göre sosyoloji teriminin kökünde bulunan latince “socio” kelimesi; kendisiyle birşeyler paylaşılan, işbirliği yapılan kişilerin biraraya gelişini ifade eder ve arkadaş, emektaş, ekmektaş anlamına gelir. Bu biraraya gelişte “hayatın yeniden üretilmesi”, yani hayatın idame ettirilmesi yolundaki bilinçli ve ortak insan çabası çok önemlidir. Sociolar arası ilişki örüntülerinde aşkın bir ilke veya gücün varlığı sözkonusu edilmez. Akrabalık, hısmılık, ırkdaşlık, yurtdaşlık gibi kişi açısından verili durumda bulunan biraradalık; veya imandaşlık, dindaşlık, mezhepdaşlık, düşündaşlık, sevgi, dostluk gibi kişinin somut varoluşu karşısında aşkın konuma sahip unsurlar sebebiyle biraradalık ya da mekan içindeki basit yan yanlıkların, oluşturduğu biraradalık üç ayrı

biraradalık olarak karşımıza çıkar. Socio'luk bu üç biraradallığı da içerebilir ve genellikle de bunlardan en azından bir bölümünü içerir ancak bu üç özelliğin herhangi birine veya toplamına indirgenemez. Fransızca'dan aldığımız "Sosyoloji" teriminin kökünde yer alan "socio" bağımsız bir kelime değildir. Topluma ilişkin ve toplumsal nitelikli olmaya işaret eden bir kök işlevi vardır. "Socio", toplum kelimesinin kökenindeki top-, topl-(-anmak-amak) gibi belirli ve ortak mekan çerçevesinde yoğunlaşma, belirli bir noktada birikmeyi kesinlikle çağrıştırmaz.

N. Çelebi (2001: 2)'ye göre sorun, "societal" ve "social" in Türkçe'de tek bir kavram olan "toplumsal" sözcüğü ile karşılaşılmasından çıkmaktadır. "Social" ve "societal" arasında Türkçe'de ayırım yapılmamasının sebebi sadece Türkçe'den kaynaklanmamaktadır. Sebep kültürümüzde toplumun bireye öncel olmasıdır. Bireyin toplumu inşa ettiğini gösteren her sözcük, görmemezlikten gelindiği gibi, üstelik sanki tam tersini işaret ediyormuş gibi algılanmaktadır.

Sosyal ve toplumsal kelimelerinin etimolojilerine ilişkin bu açıklamalardan farklı olarak yapı incelemelerinde; Sosyal (social) yapı kullanıldığında mikro biraraya gelişlerde davranışsal boyuta yapılan vurgu, toplumsal (societal) yapı kullanıldığında ise, kognitif (bilişsel) boyutta yer alan kurumsal fonksiyonlara vurgu (Dikeçligil 1997: 651) ön plandadır.

Yapı analizine ilişkin çalışmalarda, sosyal yapı-toplumsal yapı ve sosyo-kültürel yapı terimlerinin birbirinden farklılaştırılarak kullanılması yapı olgusuna ilişkin farklı boyutları ayrıntılı ifade imkanı sağlar. Türk sosyoloji literatüründe sosyal yapı ve toplumsal yapı terimlerinin kullanımı, yukarıda açıkladığımız ayrımlar esasında değil de, daha ziyade dil ile ilgili tutumların sonucundaki bir tercih olmuştur. Bu yargıya varmamızın sebebi çalışmalarında, sosyal ya da toplumsal yapı terimlerinden birini ısrarla tercih edenlerin hepsinin çalışmalarının içeriğinde makro boyutlu açıklamalar getirmeleridir. Sosyo-kültürel yapı çalışmalarında Türkiye'nin kendine özgü gerçeklerini ve yapısal özelliklerini incelemeye yeterli kavramların üretilip üretilmediği ayrıca cevaplanması gereken bir sorudur.

Türk sosyolojisinde yapı araştırmalarında iki temel kavram tespit etmiştik. Bu konuda temel araştırmalara örnek teşkil eden ve yapı olgusunu kabul ettiği kuramsal yaklaşımın içinde tartışılan araştırmalar N. Nirun ve Ö. Bozkurt'a aittir. Ancak Türk sosyolojisinde yaklaşımlar, kuşaklar, bölümler ve bazen aynı bölümdeki kişiler arasında var olan ve bir iletişim kopukluğunu ifade eden bölmelenmişlikten dolayı bu yaklaşımların birbi-

riyle etkileşmesi, tartışılması, alternatif ve karşıt hipotezlerin üretilebilmesi mümkün olmamıştır. Bu bölmelenmişliği aşma gayreti içinde olan araştırma B. Dikeçligil'in "Bir Analiz Modeli Denemesi: Sosyal Yapı ve Toplumsal Yapı" adlı makalesi olmuştur.

Türk sosyoloji geleneğinde Marxist ve yapısal fonksiyonalist yaklaşımlar yapıyı açıklamada temel alınmıştır. Her iki yaklaşımda olanlar yapıya ilişkin makro veya mikro herhangi bir birimi inceleme nesnesi olarak seçtiklerinde bazen sonuna kadar bir yaklaşım içinde kalmakta, bazen de bu iki yaklaşımın sentezine gitmektedirler. İki yaklaşımın sentezine gitme daha çok alan araştırmaları için geçerlidir. Kullanılan yaklaşımın yapıyı açıklamada yeterli olmadığı durumlarda onun karşıtı olan kuramla bu problemler çözülmeye çalışılmaktadır. Mesela "Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı" adlı araştırmasında A. Yücekök kuramları "fonksiyonalist ve çatışmacı" olarak ikiye ayırır. O (1971: 16-17)'na göre bir çok yönden ayrılık gösteren iki kuramdan seçilmesi gereken çatışmacı kuramdır. Sebebi ise fonksiyonalist kuramın yapıyı ve özellikle değişmeyi yeterince açıklayamadığıdır. Ancak Yücekök araştırmasının bir yerinde sorulan bazı soruların cevaplarının fonksiyonalist yaklaşımın içine oturtularak verilebileceğini belirtir. Böylece din kurumu incelenirken hem çatışmacı hem de fonksiyonalist kuram birlikte kullanılır. Ayrıca E. Kongar gibi bazı sosyal bilimcilerimiz ise Marxist yaklaşımların aksiyonlarını kabul etmekle birlikte yapısal fonksiyonalist kuramı kullanmışlardır.

Türkiye'de yapı araştırmalarında Marxist ve yapısal fonksiyonalist yaklaşımın yaygın olduğunu ifade etmiştik. Yapı araştırmalarında sembolik etkileşimci yaklaşımın kullanılmayışının çeşitli sebepleri vardır. İlk sebep, yapısal fonksiyonalist kuramın uzun yıllar ABD'de başat sosyolojik kuram oluşu ve sembolik etkileşimci kuramın ortaya çıkışının geç bir döneme rastlamasıdır. ABD'deki kuramsal yaklaşımlardan etkilenen Türk sosyolojisinde bu etkiyi yapı çalışmalarında da gördük. Bütün bu açıklamaların yanı sıra sembolik etkileşimci yaklaşımın Türk sosyolojisinde yaygınlaşmamasının en önemli sebebi N. Çelebi'nin belirttiği gibi kültürümüzde toplumun bireye öncel olmasıdır (2001: 3). Diğer bir deyişle sosyologlarımızın yabancı literatür karşısında seçici algı mekanizması içinde tavır almaları dolayısıyla bireyi, aktörü vurgulayan kavram ve kuramları (sembolik etkileşimcilik) dikkate almadıklarını söyleyebiliriz. Türkiye'de yapı araştırmalarında Marxist ve yapısal fonksiyonalist kuramların yaygın olmasının sebebi pozitivist paradigmanın egemenliğini sürdürüyor olmasıdır. Hümanistik paradigmanın içinde yer alan sembolik

etkileşimci kuramla, yukarıdaki sebeplerden dolayı Türk sosyolojisi henüz tanışma aşamasındadır. Bu yaklaşımın yapı kavramını sorguluyor⁷ olması da bir başka sebeptir.

Araştırmalarda yapıya ilişkin ikilemler konusunda iki kutuplu cevaplar verilmiştir. Son dönem sosyoloji kuramları toplumsal yapı üzerine statik-dinamik, eylem-yapı şeklindeki yapay ayrımı ortadan kaldırmaya yönelik açıklamalar getirmektedirler. Bu anlayış içerisinde yapı bitmeyen süreçtir ve eylem halindeki toplumun yapılaşmış bir görünümüdür. Sosyal bilimcilerimizin yapıya ilişkin çalışmalarında kuramsal yaklaşımlardan hangisini benimsedikleri, bu yaklaşımlarda yer alan tartışma konularına nasıl cevap verdikleri, sosyal yapı, toplumsal yapı, sosyo kültürel yapı ve bün-yeye kavramları konusunda bir tercihlerinin olup olmadığı, şayet bir tercihleri var ise bu tercihleri belirleyen faktörlerin neler olduğu bu makalede tartışılmıştır.

Batı sosyolojisinde mikro sosyolojik çalışmaların son dönemde artmasına ve makro sosyolojinin geri plana atılmasına rağmen, olan mikro ve makro sosyolojik çalışmaların birlikteliği bize bütünü bilgisini verecektir. Özellikle makro sosyolojik çalışmaların bilimselliğini sağlayacak temeller ve araçların gelişimi sağlanacak olursa, bunun sonuçları mikro sosyolojik çalışmalara ve dolayısıyla yapı araştırmalarına da yansiyacaktır.

Kaynaklar

- AKŞİT, Bahattin (1986), “Türkiye’de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye”, *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (Der. Sevil Yavuz), Ankara: Olgaç Matbaası, ss. 195-233.
- AKŞİT, Bahattin (1998), “Türkiye’de Köy-Kent, Sınıf, Din, Etnisite Farklılaşmaları ve Toplumsal Kültürel Bunalımdan Demokratik Çıkış Yolları”, *Türkiye’de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları* (Haz. Ayşe Keskolan, Gökçen Özümit), Ankara: Tübitak Matbaası, ss. 193-227.
- ARSLANTÜRK, Zeki (2001), *Araştırma Metot ve Teknikleri*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- BAŞAK AVCILAR, Suna (1999), “Osmanlı Tabakalaşma Sistemine İlişkin Görüşler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı* (Gülen Eren (ed.) 4. Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 55-69.
- BAŞAK, Suna (2003), “Kuramsal Yaklaşımlarda Yapıya İlişkin İkilemler”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, Kış, ss. 40-90 .
- BORAN, Behice (1945), *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, Ankara: T.T.K. Yayınları.
----- (1968), *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul : Gün Yayınları.

- BORAN, Behice (1970), *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul: Gün Yayınları.
- BOZKURT, Ömer, (1972), *Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- CANGIZBAY, Kadir (1999), “Sosyoloji mi? Toplumbilim mi?”, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 2. Baskı, Ankara: Ütopya Yayınları, ss.17-37.
- COLE, Stephan (1999), *Sosyolojik Düşünme Yöntemi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- ÇELEBİ, Nilgün (2001), *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- DİKEÇLİGİL, Beylü (1994), “Batı’da Değişen Bilim Anlayışı ve Türkiye’de Sosyal Araştırmalar”, *Sosyolojideki Son Gelişmeler ve Türkiye’deki Etkileri*, Ankara:
- UNESCO Milli Komisyonu, ss. 39-58.
- DİKEÇLİGİL, Beylü (1997), “Bir Analiz Modeli Denemesi ‘Sosyal Yapı’ ve ‘Toplumsal Yapı’”, *Yeni Türkiye*, 3. Yıl, 15. Sayı, ss.447-666.
- (2002), “Sosyolojide Metodolojik Farklılaşma ve Metodlararası İşbirliği”, *Dünyada ve Türkiye’de Farklılaşma, Çatışma, Bütünleşme-II, III.Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, ss. 97-126.
- ERGUN, Doğan (Tarihsiz), “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Sosyoloji ve Gelişmesi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 8. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları.
- GÖKÇE, Birsen, (1996), *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Ankara: Savaş Yayınevi..
- GURVITCH, Georges (1999), “Toplumsal Yapılar”, Gurvitch : *Sosyoloji ve Felsefe* (Çev: Barlas Tolon, Hazırlayan: Kadir Cangızbay), Ankara: Ütopya Yayınevi.
- İLYASOĞLU, Aynur (Tarihsiz), “Sosyoloji Çalışmaları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 8. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İNKELES, A. ve M.A. Coulsan ve Diğerleri (1991), “Sosyolojinin İlgilendiği Konular”, *Sosyoloji Yazıları*, İhsan Sezal (ed. ve çev), Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, ss. 3-16.
- KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram (1996), “1960 Sonrasında Türkiye’de Yapılan Sosyoloji Çalışmalarına Genel Bakış”, *1. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri*, ss. 48-55.
- KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram (1991), “Türkiye’de Sosyolojinin Bugünkü Durumu Üzerine”, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji* (Haz. İsmail Coşkun), Ankara: Bağlam Yayıncılık, ss. 145-151.
- KIRAY, Mübeccel Belik (1964), Ereğli : *Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* Ankara: D.P.T. Yayınları.
- (1982a), “Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve” *Toplum Bilim Yazıları*, Ankara: Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını ss. 11-19.
- (1992b), “Toplum Yapısı ve Laiklik”. *Toplum Bilim Yazıları*, Ankara: Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını ss. 67-87..

- (1986), “Toplum, Bilgi ve Türkiye”, *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (Der. Sevil Yavuz), Ankara: Olgaç Matbaası, ss. 187-495.
- KIZILÇELİK, Sezgin (2000), *Sosyoloji Yazıları*, Ankara: Anı Yayıncılık..
- KONGAR, Emre (1999), *21. Yüzyılda Türkiye. 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Ankara: Remzi Kitabevi.
- (2003), “Toplumsal Yapı-Örgütsel Yapı İlişkileri Üzerine Bir Deneme”, *Türkiye’de Kamu Yönetimi* (Der. B. Aykaç, Ş. Durgun, H. Yayman), Ankara: Yargı Yayınevi.
- MERTON, Robert K. (1968), *Social Theory and Social Structure*, New York: The Free Pres.
- NİRÜN, Nihat (1991), *Sosyal Dinamik Bünye Analizi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını..
- OZANKAYA, Özer (1971), *Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- (1999), *Toplumbilim*, İstanbul. Cem Yayınları
- SERTER, Nur (1994), *Türkiye’nin Sosyal Yapısı*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1971), *Malakan’ların Toplumsal Yapısı* (basım bilgileri yoktur)
- (1995), *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, İstanbul: Turan Yayıncılık.
- (2002), *Osmanlı’dan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan (1983), *Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- YALÇINTAŞ, Nevzad (1969), *Türkiye’nin Sosyal Bünyesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını.
- YASA, İbrahim (1970), *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- YILDIRIM, Cemal (1997), *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- YÜCEKÖK, Ahmet N. (1971), *Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı*, Ankara: Sevinç Matbaası.

Açıklamalar

¹ Sembolik etkileşimci yaklaşımı benimseyenlerin herhangi bir kuramdan hareket etmemeleri onların epistemolojik aksiyomları gereğidir. Ancak Türk sosyolojisinde yapı araştırmaları için bu durum söz konusu değildir.

² Sosyolojide önce uzman sonra sosyolog olmak ile ilgili farklı ve karşı bir bakış açısı için bkz. (Cangızbay 1999).

³ Bu konuda eleştiriler için bkz (İlyasoğlu Tarihsiz: 2164-2174), (Ergun Tarihsiz: 2160-2163), (Dikeçliğil 1994: 39-57), (Kıray 1986: 187-195), (Akşit 1986: 195-233), (Kaçmazoğlu 1991: 145-151), (Akşit 1998 : 193-227).

⁴ Bkz. (Türkdoğan 2002: 747-751)

⁵ Osmanlı sosyo-kültürel yapısına ilişkin sosyal bilimcilerimizin kullandıkları temel terimlerin neler olduğu, bu terimlerin kullanım yaygınlığı ve uygunluğu konusunda ayrıntı için bkz (Başak Avcılar 1999: 55 – 69).

⁶ Bu tutumlar sosyoloji-toplumbilim, toplum-cemiyet, sosyal-toplumsal gibi kavram ikizlerinin oluşumunu hazırlamıştır. Bu kavram ikizlerinin ilki konusunda en ayrıntılı sorgulama K. Cangızbay'da ve bu makalede bulunmaktadır. İkinci kavram ikizi olan "toplum-cemiyet" sorgulamasını İ. Sezal'da buluyoruz. Öz Türkçe taraftarlarının Türkçe'ye cemiyet karşılığı kazandırdıklarını iddia ettikleri "toplum" kelimesi "cemiyet" kelimesinin yerini tutamadığı gibi ilmi dil bütünlüğünü de bozmaktadır. Tartışmalarda ve tercümelerde bu gerçek ortaya çıkmaktadır. İngilizce (Society) kelimesi, (Cemiyet) olarak tercüme edildiğinde batı sosyoloji literatüründeki çeşitli kullanım şekillerini karşılayabilmektedir. Ancak (toplum) olarak çevrildiğinde bu fonksiyonunu yerine getirmemektedir. İ.Sezal cemiyet yerine toplum kelimesinin kullanılmasının müesseseseleşmiş bir yanlış olarak yerleşmesinden dolayı kendisi de (toplum) kelimesini kullanılacağını belirtir. İngilizce (Society), Fransızca (Société) hem toplum, hem de ortaklık, şirket, dernek, birlik kavramlarını belirtir. (Society) (Société) kelimesi cemiyet olarak çevrildiğinde çeşitli kullanımları karşılar "öğrenci cemiyeti = a student society" ve "İngiliz Cemiyeti = English Society). Oysa öğrenci toplumu demek mümkün değildir. Cemiyet = Society, Cemaat = Community (Sezal 1983:23). Toplum kelimesinin kökündeki topl- (anmak-amak), Fransızca da latince "col-liqore (birarada bağlamak, aynı demette birleşmek) kökenli "collectiuus"tan türemiş "collectif, colletivité" gibi kelimelere işaret eder. (Cangızbay 1996 : 23).

⁷ Sembolik etkileşimci yaklaşımın sistem ve yapı kavramlarını sorgulamaları ve bu kavramlar yerine tercih ettikleri diğer kavramların ayrıntısı için bkz. (Başak: 2003)

Structure Researces in Turkish Sociology

Assist. Prof. Dr. Suna BAŞAK*

Abstract: In this article we have tried to find answers to the questions concerning the theoretical approaches used in researches on fact of structure in Turkish sociology, if a theoretical approach is accepted on which these researches can be based, the quantitative and qualitative tearch method used, the answer of the sociologists in response to the dilemma (discussion topics) present in teoretical approaches cocerning the structure fact, which of the concepts societal structure, social structure, socio-cultural structure and social framework are preferred and why, in examining societal structure. This research may be included in the field of sociology as it deals with the development of structural researches in the literature of sociology and it may also be included in the field of methodological analysis as it determines the methods used in these kinds of researches.

Key words: Social Structure, Societal Structure, Socio-Cultural Structure, Cultural Structure, Basic Researches, Practical Researches, Marxism, Structural Functionalism.

* Gazi University Faculty of Economics Administrative Sciences
e-mail: subasak@gazi.edu.tr

Структурные исследования в Турецкой Социологии

Суна БАШАК, к.н. доцент*

Резюме: В этой статье рассматриваются следующие вопросы: теоретические подходы к исследованию турецкой социологии, качественные и количественные методы, применяемые при этом, ответы социологов на полемические вопросы в теоретических подходах, связанные со структурой, причина (или причины) предпочтения таких понятий как общественная структура, социальная структура, социально-культурная структура или социальный организм. Это исследование можно отнести к области истории социологии, так как оно затрагивает проблемы структурного исследования; а также и к методологическим исследованиям потому, что оно определяет методы, применяемые в этих исследованиях.

Ключевые слова: социальная структура, структура общества, социально-культурная структура, культурная структура, основные исследования, практические исследования, марксизм, структурный функционализм

* Университет Гази, Факультет экономических и управленческих наук-АНКАРА
e-mail: subasak@gazi.edu.tr

